

עברים ופיניקים: תמונת-עבר היסטורי קדום ושימוש באידיאולוגיה הרדיקלית של הימין הציוני והאנטי-ציוני*

יעקב שביט

‘...ולא זכרו ברית אחים’

עמוס א, ט

תמונת-עבר קדום ושימוש

מאמר זה מבקש לבחון קטע קצר של תולדות יצירתה של תמונת-עבר (Geschichtsbild), היסטורי קדום בהיסטוריוגרפיה הלאומית היהודית, ואת השימוש שנעשה בתמונת-עבר זו, שהפכה ל'עבר מעשי' (Practical Past) באידיאולוגיה הלאומית של 'הימין הציוני', ובעיקר ברביזיוניזם הרדיקאלי ובהשקפה האנטי-ציונית שמוצאה בו [ההשקפה ה'כנענית'].

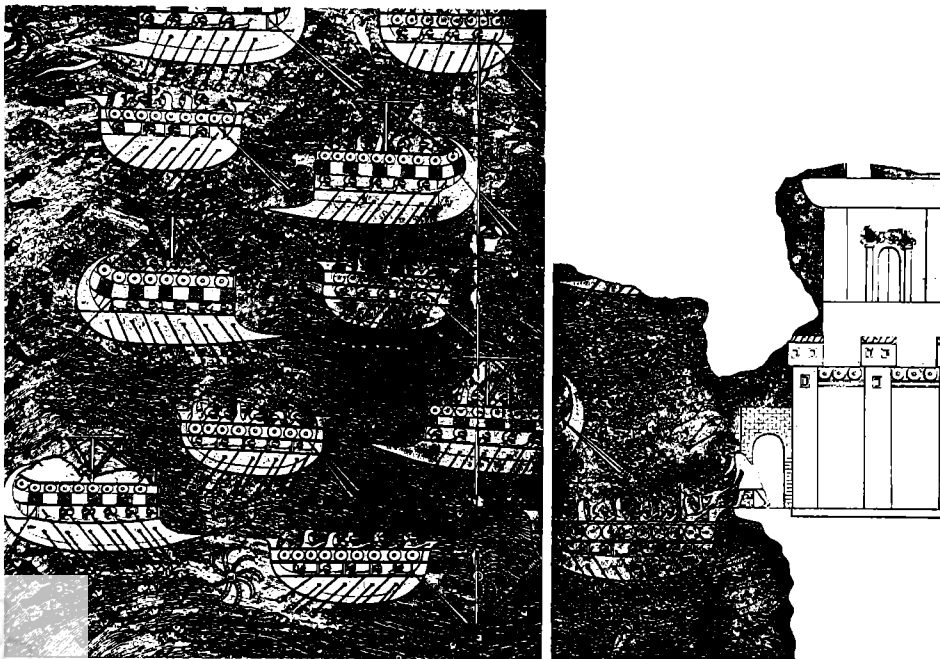
ה'היסטוריה' היא אחד מאופני כינון המציאות,¹ בהיותה ידע תרבותי מאורגן על-אודות העבר ויחסו של העבר עם ההווה. ההיסטוריוגרפיה המבקשת לשחזר את רצף האירועים בזמן ולהעניק לו סדר ומשמעות, יוצרת תמונת-עבר אשר התודעה ההיסטורית הקולקטיבית עושה בהן שימוש. מבחינה זאת, ההיסטוריון — ברצונו או שלא ברצונו — איננו רק חוקר בעל דיסציפלינה, אלא גם ספק של טקסטים תרבותיים שהציבור קולט אותם ומשתמש בהם כרצונו, לפי הבנתו ועל-פי האינטרסים השונים שלו. יש אפוא להבחין בין תולדות ההיסטוריוגרפיה כמקצוע וכמתודה לבין תולדות התפתחותה של התודעה ההיסטורית בציבור הרחב או בקבוצות חברתיות שונות. ההיסטוריוגרפיה יוצרת, בין השאר, תמונת-עבר, ואילו התודעה ההיסטורית בוחרת לה את תמונת-העבר הנחוצות לה מתוך הרפרטואר הקיים ומשתמשת בהן לצרכיה.² לעתים קיימות תמונת-עבר כאופציה תרבותית; כלומר, הן מהוות אפשרות זמינה הנשארת בתחום הצר של החוגים המקצועיים, עד שנמצאים הרגע המתאים והחוג המתאים לעשות בהן שימוש תרבותי ואידיאולוגי.

אין ספק, כי מי שמאמץ לעצמו תמונת-עבר ומשתמש בה, מאמין ב'היסטוריות' שלה ואף

* אני מודה לפרופ' חיים תדמור ולד"ר נדב נאמן על הערותיהם החשובות והמועילות. תודתי נתונה למכון ד'בוטנסקי בתל-אביב על העזרה בצילום חלק נכבד מהחומר שאני נזקק לו כאן ולמיכאל דרור על עזרתו החשובה בתרגום המאמרים מן ה'ראסוויט'.

1 E. Cassirer, *An Essay on Man*, Yale 1976²⁶, p. 206: 'History as well as poetry is an organon of our selfknowledge; an indispensable instrument for Building up our human universe'

2 התפתחות תמונת-העבר הקדום של עם ישראל וה'עברים' נידונה בפירוט בספרי 'מעברי עד כנעני, מצינות רדיקלית לאנטי-ציונות', העומד לראות אור בקרוב.

תיאור בריחתו של לולי מלך צור וצידון יחד עם בני משפחתו לקפריסין, ערב פלישת סנחריב מלך אשור בשנת 701 לפני הספירה. רישום (בשני חלקים) מתבליט-מונומנטאלי בארמונו של סנחריב בנינווה

מבקש להוכיח לעצמו — ולשכנע אחרים — כי מדובר בתמונת-עבר היסטורית; כלומר — עובדתית, תקפה ומהימנה. דבר זה בוודאי נכון למן המאה התשע-עשרה שהפכה את ה'היסטוריות' לערך ולצורך מרכזי וחיוני.³ מובן גם, כי פעמים הרבה יצירתה של תמונת-עבר איננה רק תוצאה של מאמץ היסטוריוגרפי מחקר-מדעי 'בלתי-תלוי', וכי פעמים הרבה נוצרת תמונת-עבר מלכתחילה על-פי אינטרסים ושאיפות שונים. אך ההיסטוריון 'המקצועי' או הנזקק לפירות המחקר ההיסטוריוגרפי יטען, כאמור, תמיד ל'היסטוריות' של התיאור והשיחזור, ולא אחת אף יטען כי בעלי הפלוגתא שלו — המציגים תמונת-עבר שונה מזו שלו — הם-הם בעליה של תמונת-עבר הנגזרת או המשועבדת לאינטרסים שליליים, ועל כן תמונת-העבר שלהם מסולפת או מעוותת.

החיפוש אחר 'עבר מולדתי'

אין כוונתי כאן לתאר את תולדות 'ביקורת המקרא' וההיסטוריוגרפיה של המזרח הקדום ואת השפעתה על הפובליציסטיקה ההיסטורית ו'השפה ההיסטורית' של התנועה הלאומית היהודית

3 ראה המבוא של פריץ שטרן לקובץ בעריכתו F. Stern (ed.), *The Varieties of History from Voltaire to the Present*, New York 1973, p. 16

שהלכו בעקבותיהם. אעיר כאן רק, כי 'ביקורת המקרא' ומחקר המזרח הקדום והתפישת האבולוציונית שהציגו העמידו בפני האידאולוגיה וההיסטוריוגרפיה הלאומית היהודית שלא יכלה להתעלם מהמחקר ההיסטורי המדעי, שורה של בעיות ואתגרים מורכבים.⁴ לא רק שאלת קדמותו, מוצאו והתפתחותו של המונותאיזם היהודי הועלתה בין השאר על סדר היום, אלא גם שאלת קדמותו של עם ישראל כעם, זיקתו הלאומית לטריטוריית המולדת שלו, יחסיו עם סביבתו הקרובה ועוד. ההיסטוריוגרפיה הלאומית החילונית היתה אולי מוטרדת פחות משאלת קדמותו של המונותאיזם וזיקתה של אמונת ישראל לדתם של העמים בשכנותו ויותר מהשאלה היכן התעצבה דמותו התרבותית והרוחנית של עם ישראל ומהי מידת זיקתו ההכרחית של עם ישראל לארץ-ישראל. בעוד שתמונת-העבר של 'חכמת ישראל', ואחריה של האינטליגנציה המתבוללת, הדגישה את המעמד המרכזי והבלעדי כמעט שהיה לגלות בעיצוב דמותו ואופיו של העם,⁵ ביקשה האינטליגנציה הלאומית הרדיקלית להדגיש את הטענה, כי דמותו הלאומית והרוחנית של עם ישראל התעצבה ונקבעה בארץ-ישראל ועל כן תיתכן תחייתו הלאומית והרוחנית בארץ-ישראל ובה בלבד.

לשם ביסוס טענה זו נזקקו ציונים חילוניים לעתים תכופות לתפישתה של הדטרמיניזם הגיאוגרפי-תרבותי. וכך, בהשפעת בוקל (Buckle), כתב ז'בוטינסקי:

לפני בואנו לארץ-ישראל לא היינו עם ולא היינו קיימים. על אדמת ארץ-ישראל נוצר, משברי עמים שונים, העם העברי. על אדמת ארץ-ישראל גדלנו, עליה היינו לאזרחים; ביצרנו את אמונת האל האחד נשמנו אל קרבנו את רוחות הארץ, מאבקנו לעצמאות ולשלטון אפף אותנו אירה והזין את גופנו הדגן שצמח על אדמתה... כל אשר עברי בקרבנו ניתן לנו על-ידי ארץ ישראל; כל השאר אשר בנו — איננו עברי.⁶

נסיונות אחרים נעשו לבסס לא רק את הייחוד הישראלי על-סמך תמונת-עבר קדום, אלא גם את האבטוכטוניות של עם ישראל בארצו. המשכיל הפופולריזטור ד"ר שלמה רובין (1823-1910), למשל, צייר בספרו 'ארץ העברים — רעיונות על אודות ארץ-ישראל' (פטרבורג 1896), תמונת-עבר שבה עם ישראל הוא העם הקדום ביותר שחי בארץ-ישראל וזיקתו לארץ היא אפוא 'טבעית' ו'היסטורית' גם יחד:

לעת כזאת הוא דבר בעתו לתור ולחפש את הקשר האמיץ המחבר והמאחד את הרוח

4 ראה למשל: מ' סולוביטשיק, ראשי-פרקים במדעי המקרא. תרגום ז'ר (זלמן רובשוב) הוצאת 'מוריה', אודיסה, תרע"ד.

5 C. Montefiore, *The Bible for Home Reading*, London 1896, בפרק 'Versions of the Past, Visions of the Future' the Future' S.A. Cohen, *English Zionists and British Jews*, Princeton 1982. וכך גם כתב י"ל פינסקר ב'אבטוכטוניזם': 'אין אנו דורשים מאומה זולתי כבוד ארץ גדולה לאחינו העניים, ארץ אשר לנו תהיה לעולם ואדונים זרים לא יוכלו לגרשנו מעליה. שמה נביא אתנו את קדש-קדשנו, אשר הצלנו מתוך הפכת הארץ מולדתנו מקדם: את רעיון האלוהות וכתבי הקדש. כי אך אלה, ולא ירושלים אלה-ירדן, הם אשר עשו את ארץ מולדתנו הקדומה לארץ הקודש'. זוהי היסטוריוסופיה שונה מזו של המתבוללים והדוגלים במצוי האמנציפאציה, שהרי כתיב-הקדש נוצר על-פיה בארץ-ישראל, ושונה מזו של 'הציונים' בכך שאינה רואה בשיבה לארץ-ישראל הכרח לתחיה התרבותית.

6 ז'בוטינסקי, ציונות וארץ-ישראל (1905); המקור (ברוסית) הוצאת יברייסקאיה ז'יזן, פטרבורג 1905. מופיע בכתבים ציוניים ראשונים, 'ירושלים תש"ט', עמ' 109-129. השפעתו של בוקל (H.T. Buckle), בעל *Introduction to the History of Civilization in England*, London (1857-1861), על האינטליגנציה הרוסית-הרדיקלית, ודרכה על האינטליגנציה היהודית הרדיקלית, היתה רבה וחידון במחקר נפרד.

הלאומית שלנו עם אורא דארץ-ישראל. להראות לדעת כי הארץ היא איננה בלבד גזע לאומותינו כי אם להוכיח כי הארץ הזאת איננה בלבד הארץ אשר שבטי בני ישראל יוצאי מצרים לקחוה מיד הכנעני בחרבם ובקשתם ושם היו לגוי עצום ורב, כי היא גם הארץ אשר היתה נחלתנו ואחוזת אבותינו העברים בטרם תדרוך שמה כף רגל הכנעני והאמורי, ארץ אבותינו מימי קדומים מראש עפרות בבל.

לאחר שצייר תמונת-עבר קדום, שבה מתוארים שבטים מבני עבר המהגרים מארץ-ישראל בלחץ החתים, האמורים והפלשתים אל מעבר לנהר, למסופוטמיה, ולאחר זמן שב אברהם העברי הגולה לארצם של אבות-אבותינו — הסיק רובין את המסקנה השימושית מתמונת-העבר הקדום הזה. ארץ-ישראל היא —

ארץ ירושת אבותינו מימות עולם ושנים קדמוניות, ארץ מולדת אבותינו מאז היינו לשבט או למשפחה בארץ, מחצבת אומתנו ואדמת שורשנו ימי קדם קדמתה... כשלושים שנה לאחר-מכן בתר"ף-תרפ"ד, פרסם ההיסטוריון וחוקר הספרות נחום סלושץ סדרת מאמרים בשם 'כנען ועבר',⁷ ומטרתו בה היתה להוכיח, כי עם ישראל היה העם היחיד בעל התודעה הלאומית שחי בארץ-ישראל, וכי העמים האחרים שחיו בה — ובראש וראשונה הכנענים — היו זרים בארץ-ישראל, בעלי תודעה של מהגרים וחסרים תודעה לאומית-טריטוריאלית לגמרי. ארץ-כנען נמצאה לפני כניסתם של שבטי ישראל אליה במצב של דמדומים מבחינה אתנית-לאומית-תרבותית. רק לשבטי ישראל היתה תודעה לאומית מגובשת ותודעת מולדת והם היו אפוא 'האומה המולדתית' הראשונה בארץ. כלומר, עם ישראל הוא העם הראשון שראה בארץ-ישראל את מולדתו, ותודעת-מולדת זאת היתה מרכזית בתודעת עולמו.

כאמור, אין בכוונתנו לעסוק במאמר זה בהתפתחותה של תמונת-העבר ה'עברית' הקדום בהיסטוריוגרפיה היהודית הלאומית. אין בכוונתנו גם לעסוק במידת תקפותן של התאוריות השונות. ענייננו כאן מצומצם בהרכב: דיון באותה תמונת-העבר הקדום הקובעת זיקה היסטורית ותרבותית בין עברים לפיניקים ושימושיה באידיאולוגיה של הימין הרדיקאלי הציוני והאנטי-ציוני.

כנענים ופיניקים

עד שנות השלושים של המאה העשרים כמדומה כמעט שלא מילאו הפיניקים ותולדותיהם תפקיד כלשהו בתמונת-העבר הקדום השימושית של התודעה הלאומית-ההיסטורית היהודית המודרנית. המחקר ההיסטורי, לעומת זאת, גם זה העברי עסק בתולדות פיניקיה⁸ ובקשר שבין ה'פיניקים' ה'כנענים' וה'עברים'. נחום סלושץ, למשל, תיאר את הכנענים והפיניקים כאויביהם בנפש של בני ישראל וכתב כי תחילה ההגירה מערי החוף הפיניקיות לאיי הים ולצפון אפריקה היתה בלחץ

7 הסידרה התפרסמה בהשלח, לו (ניסן-אלול תר"פ), עמ' 237-242, 351-355, 519-525. לח (תשרי-אדר שני תרפ"א), עמ' 132-138, 273-277; מא (תשרי-אדר שני תרפ"ד), עמ' 238-243, 346-352, 502-551.

8 תיאור המחקר עד שנות הארבעים ראה: ג' סלושץ, אוצר הכתובות הפיניקיות, תל-אביב תש"ב, עמ' יב-לא; ג' קונטנו, התרבות הפיניקית (תרגם מצרפתית ש' שניצר), תל-אביב 1954, עמ' 9-20 והביבליוגרפיה בעמ' 259-271 [המקור *La Civilisation Phenicienne*, 1949].

אהרן ראובני

ההתיישבות הישראלית אך לאחר זמן התערבו הפיניקים בעברים וחלק משבטי ישראל אף התבוללו בהם. הסופר והחוקר אהרן ראובני תיאר את הכנענים והפיניקים יחד כאויביהם של העברים. על-פי ראובני, הכנענים היו אוכלוסיה ממוצא חמי שהשתלטה על האוכלוסיה השמית הקודמת לה ואחר-כך העניקה לה את שמה. 'מבין השמיים, יושבי הארץ הקדומים, חברו רק הצידונים – הפיניקים – אל הכנעני, וקשר זה נשאר קיים, מבחינה רשמית, גם בדורות הבאים'.⁹ לעתים מתוארים הפיניקים כזהים עם הכנענים ולוחמים איתם נגד התפשטות שבטי ישראל בארץ כנען,¹⁰ והערים הפיניקיות – גבל, צידון וצור, כחלק בלתי-נפרד ממערך הערים הכנעניות. לעתים, כאמור, הם מתוארים כרובד השמי הקדום אשר נכבש על-ידי הכנענים הלא-שמיים, אשר סופם שהתבוללו באוכלוסיה השמית הקדומה וקיבלו את שפתה, שעה שהאוכלוסיה השמית הקדומה ויתרה על ייחוסה לפלג בן עבר והעדיפה להתייחס לכנען בן חם. סלושץ ולודס (Adolphe Lods), החשוב לענייננו משום שהיה אחד ממוריו של עדייה גורביץ באוניברסיטה של פאריס,¹¹ קיבלו את התיאוריה של הוגו וינקלר (H. Winckler) בדבר מוצא הפיניקים מאזור המפרץ הפרסי¹² וראו בכנענים עם שמי במובן הלשוני, שכבש את סוריה מידי האמורים. בכל מקרה, לדעת לודס, שבטי העברים 'לא זו בלבד שישבו עם הכנענים אלה בצד אלה, אלא שבסופו של דבר גם התמזגו'.¹³ מנקודת-מוצא כזאת אין חשיבות לשאלה, האם היה הבדל כלשהו בין 'כנענים' ל'פיניקים', שהרי אין הבדל בין 'כנענים' בכלל ל'עברים'. ואילו סלושץ הלך בעקבות ארנסט רנאן, שכתב כי 'פיניקיה היתה לא ארץ, אלא קבוצה של ערי-חוף עם מגרשים צרים מאחוריהן'. עד ימי חירם מלך צור, כתב סלושץ, לא היתה לפיניקים תודעה לאומית או תרבות מיוחדת להם. רק השותפות שלהם עם שבטי ישראל איפשרה לערי החוף של פיניקיה להשתחרר מהשעבוד למצרים ומלחצם של הכנענים.¹⁴

מן הראוי לזכור, כי ההיסטוריוגרפיה היהודית והפובליציסטיקה ההיסטורית – שדנו בשאלות הללו בדרך-כלל מכלי שני – היו מעוניינות בעיקר לעמוד על השוני וההבדל המהותי שבין התרבות הרוחנית הכנענית-פיניקית לבין תרבותו של עם ישראל. כך, למשל, ביקש יוסף קלוזנר בחוברת בשם 'כתבי-קדשנו', שכתב באודיסה בשנת תרע"ב ואשר ראתה אור במסגרת הספריה 'לעם' של 'הפועל הצעיר' ביפו בתרע"ג (1913), לברר כיצד עוצבה אמונת-הייחוד של עם ישראל תוך מפגש ועימות בין אמונת המדבר שלו ובין התרבות העממית הארצית של הכנענים

יוסף קלחנר

- 9 א' ראובני, שם, חם ויפת, עמי המקרא, יחשם ומקומם בתולדות קדם, מחקר היסטורי, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 182. והנ"ל, מוצא העברים, ירושלים, 1962.
- 10 ראה: ב' מייזלר (מזר), תולדות ארץ ישראל, א: מהימים הקדומים ביותר עד המלוכה הישראלית, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 230-233. זה היה החיבור ההיסטורי שנמצא בדרך-כלל בידו של המשכיל העברי הארץ-ישראלי בשנות הארבעים.
- 11 ראה להלן. ספרו *Israël, des origines au Milieu du VII Siècle*, Paris, 1930 תורגם לעברית בידי מרדכי חלמיש בשם ישראל, קדמוניות העם והארץ, תל-אביב 1956.
- 12 ג' סלושץ, 'אחרית כנען', השלח, מא (אדר ב תרצ"ד), עמ' 502-511. וראה קונטנו (לעיל, הערה 8), עמ' 237-247.
- 13 לודס (לעיל, הערה 11), עמ' 250-251.
- 14 מצוטט מתוך רנאן, *Mission en Phénicie*, Paris, 1864 במאמרו של סלושץ (לעיל, הערה 12), עמ' 238. את השם 'כנענים' מקובל כיום לייחס לתושבי האזור עד המאה העשירית לפסה"נ בקירוב ומכאן ואילך נקראים תושבי ערי החוף בשם פיניקים לאחר שהוכחה התרבות הכנענית בחלקיה האחרים של ארץ כנען.

והתרבות הקוסמופוליטית של הצורים הסוחרים (כלומר, הפיניקים)¹⁵. האוריינטאציה הלאומית החילונית לעומת זאת, מצאה בתמונת-העבר הזאת אופציות שונות, כיוון שההיסטוריוגרפיה המקראית הבחינה הבחן היטב בין 'פיניקים' ל'כנענים' וזיקתם לעם ישראל. בעוד שהכנענים הם אויבים שיש להכריחם מן הארץ, הרי ה'פיניקים' הם לעתים תכופות בעלי-ברית. אף שהתרבות ה'כנענית' והתרבות ה'פיניקית' חד-הם, הזיקה המדינית שונה בתכלית. מתוך אוריינטאציה זאת ניתן היה איפוא לבודד את ההיסטוריה של ה'פיניקים' מתוך ההיסטוריה של ה'כנענים' בכללותם, כמו גם להבחין בין שותפות ואחדות אתנית-תרבותית-דתית לבין שותפות פוליטית-מסחרית תוך הבדל רוחני-תרבותי מהותי.

תמונת-העבר הקדום ב'ימין הרדיקאלי' נפרדה בנקודה זאת לשני זרמים בעלי אינטרס שונה. הראשון המשיך את המסורת ההיסטוריוגרפית המקובלת וראה ב'פיניקים' שותפים לעם ישראל במישור המדיני-המסחרי בלבד; השני ראה ב'פיניקים', כמו גם ב'כנענים', וב'פונים' חלק מ'אומה עברית' כוללת ורחבה השותפה דווקא בתחום הרוחני-תרבותי, כאשר בתוך אחדות אתנית-תרבותית זאת מתבלטת גם ברית מדינית-מסחרית-נחלתית בין 'ישראל' מזה וה'פיניקים' מזה.

הופעת 'העבר הפיניקי'

אנשי-עט יהודיים ואנשי-עט לבנונים, בעיקרו של דבר מרונים, עשו בתמונת-העבר הפיניקי שימוש דומה. בעבר הלבנוני, שנתגלה בעיקר למן שנות השישים של המאה ה'י"ט — אחרי הפיכתה של לבנון לאזור אוטונומי-עצמאי ובעיקר לאחר הפרדת הלבנון מסוריה תחת המנדאט הצרפתי — נמצא מענה לשני צרכים: (א) בסיס ומצע היסטורי לאידאולוגיה לאומית-תרבותית, בדלנית-לוקאלית; (ב) בסיס ומצע היסטורי המהווה אנטי-תיזה לאסכולה האוריינטאליסטית ה'שמית' הרווחת בצרפת ובמערב ושזכתה לפופולאריות רבה בעיקר באמצעות רנאן.¹⁶ אנשי-עט מלבנון, כמו שארל קורם (C. Corm) סעיד עקאל (S. Aql) ואחרים, שהתחנכו בבתי-הספר בכיירות או בצרפת, החלו בהוצאה לאור של כתב-עת בשם 'Le Revue Phénicien' והקימו בשנת 1933 את 'אגודת הפיניקים הצעירים'. התפישה ההיסטורית שגיבשו הבליטה את התפקיד הציביליזטורי שמילאו הפיניקים בהיסטוריה האנושית כיוצרי הכתב וכחלוצי הספנות. לעתים אף הפריזו בתיאור, עד שציירו את הפיניקים לא רק כחוליה מקשרת בין 'מזרח' ל'מערב', אלא גם כמי שמיזגו מיוזג שלם את שתי הציביליזאציות והיו הכוח המפרה שלהן.¹⁷ צירוף-מקרים — לא מקרי לחלוטין — הביא מלומד יהודי צעיר שלמד בסורבון אצל וירולו (Ch. Viroilleaud) ולודס

15 "קלזנר, 'כתבי-קדשנו', נדפס שוב במחקרים חדשים ומקורות עתיקים, כתבי פרופ' יוסף קלזנר, תל-אביב 1957, עמ' 180-220. קדמו לו חיבורו של סלושץ I. Slouschz, *La civilisation hébraïque et phénicienne à Carthage*, Tunis 1911. סיכומים קצרים של החיבור, הפורש תמונה רחבה של עקבות התרבות העברית הקדומה לאורך חופי הים התיכון הובאו בחיבוריו העבריים.
16 ראה: U. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal age*, Oxford 1962, pp. 789-1939; E.N. Said, *Orientalism*, New York 1979, pp. 123-148.
17 ראה חוראני (לעיל, הערה 16), עמ' 319-323, ובעיקר המובאה מתוך ספרו של Ch. Corm, *L'Art Phénicien* [Beirut.]

פילולוגיה והיסטוריה של המזרח הקדום,¹⁸ להתחיל בפרסומה של סידרת מאמרים על דפי הבטאון הרביזיוניסטי המרכזי בשפה הרוסית 'ראזסוויט' (= 'השחר'), עליה חתם בשם-העט 'אַל־רַאָד' (= החלוק). אין לדעת אם היה מדוע אותו זמן למקביליו הלבנוניים או המצריים;¹⁹ אבל כמותם, כך גם הוא מיוג בשלב זה השקפה גיאוגרפית-דטרמיניסטית עם תמונת-עבר קדום שנועדה לשמש מצע היסטורי והיסטוריוסופי לתודעה לאומית חדשה. הסידרה החלה להתפרסם רק סמוך מאוד לפרסומם של התעודות מארכיון אוגרית ובשלב זה היתה השפעת גילוייה של המיתולוגיה האוגריתית-הכנענית על תפישתו ההיסטורית שולית בהחלט, אם בכלל.²⁰

עדייה גורביץ, לימים עדיה גור וע"ג חורון (על שם האל הכנעני-האוגריתי חורון), יליד קיוב שהיגר עם הוריו לאיטליה ואחר-כך נסע ללמוד בפאריס, התקרב באמצע שנות העשרים לחוגי בית"ר והצה"ר בפאריס והחל שם להטיף לימיות עברית.²¹ לבד ממוריו, השפיעו עליו מחקריו של ויקטור בראר (V. Bérard), גיאורג רוזן (G. Rosen),²² נחום סלושץ ועוד.

גורביץ-חורון-אל-ראד המיר את השם הכללי 'שמים' בשם הכללי 'עברים'. לגביו, 'ישראל' ו'עברים' אינם שני עמים שונים ומנוגדים. 'עברים' הוא כינוי רחב יותר מאשר 'ישראלים'. הראשון הוא בעל מובן אתני מובהק, השני בעל משמעות מדינית. 'ישראלים', 'אדומים', 'מואבים', 'עמונים' הם כולם חלק מהאומה העברית, וברית שבטי ישראל היא אפוא אחת מן ההתאגדויות המדיניות בתוך האומה העברית.

אין כאן הבחנה ברורה, לפי שעה, בין 'עברים' לבין 'כנענים'. נראה, כי 'כנענים' כאן הם אוכלוסיה הקדומים של ארץ-כנען, לפני החדירה הממושכת של שבטי ה'עברים', המקבלים לאחר-מכן את השם 'כנענים', על שם הארץ שבה התיישבו ועליה השתלטו. גם לא ברור מסידרת מאמרים זאת מהו מוצאם של ה'כנענים' ה'מקוריים'. מה שקובע לעניינו של חורון היא הטענה כי שבטי ה'עברים' לפלגותיהם השתלטו על ארץ-כנען והקימו בה התאגדויות מדיניות שונות, שלהן תרבות אחת משותפת.²³ תגליות ראס א-שמרה, היא אוגרית הקדומה, חיזקו והעמיקו, מבחינתו

עדייה גור (ע"ג חורון)

18 ראה עדותו של ע"ג חורון, 'כנען ויוון בתקופת הברונזה הקדם העברית'; יונתן רטוש (עורך) מנצחון למפלת, תל-אביב 1976, עמ' 209-215.

19 על השפעת ההיסטוריוגרפיה של המזרח הקדום והארכיאולוגיה המזרחית על תפישת הלאומיות הטריטוריאלית המצרית ('הפרעונית') ראה במחקרו המעולה של ישראל גרשוני, מצרים בין ייחוד לאחדות, תל-אביב תש"ם, ובעיקר הפרק הראשון, עמ' 43-56.

20 על השפעת תגליות אוגרית אני דן בהרחבה בספרי [לעיל, הערה 2].

21 על הפעילות הימית הזאת ראה: ח' בן ירוחם (עורך), ספר בית"ר, קורות ומקורות, ב, תל-אביב תשל"ג, עמ' 308-309; ג (תשל"ד), עמ' 568.

22 V. Bérard, *Les phéniciens et les poèmes homériques*, Paris 1899; idem, *Les phéniciens et l'Odyssée*, Paris 1927. G. Rosen, *Juden und Phönizier*, Tübingen 1929. הרשימות הביבליוגרפיות בכתביו המאוחרים של חורון אינן מאפשרות לעמוד אלא במשוער על חומר הקריאה שלו בשנות השלושים. ראה ביבליוגרפיה רחבה של החיבורים שיכלו להיות ברשותו אז אצל לורס (לעיל, הערה 11).

23 הסקירה מתבססת על המאמרים הבאים שהתפרסמו ב'ראזסוויט': 'על אודות ההיסטוריה: מקורות השבט העברי', 15 בפברואר ו-22 בפברואר 1931, 1 במאסר ו-15 במאסר 1931; 'העברים בכנען', 20 בדצמבר 1931; 'הפיניקים — רשימה היסטורית', 20 בדצמבר 1931; 'האימפריה העברית לפני שלשת אלפים שנה', 3 בינואר 1932; 'ירושלים וקרתא-חדתא', 17 בינואר 1932; 'היהדות ערב ההתנגשות ברומא', 14 בפברואר 1932.

של חורון, את תמונת-העבר ה'עברית' הזאת והוכיחו, לפי תפישתו, את קיומה של תרבות משותפת לכל תושבי 'כנען' מתקופות קדומות ביותר.²⁴

לשיתוף-הפעולה בין ברית שבטי ישראל – חלק מהאומה העברית – לבין ערי החוף הפיניקיות הקדיש חורון מקום נכבד במאמריו. על-פי תיאורו, חרבה האימפריה הימית של ערי החוף בצפון כנען באותה תקופה עצמה שבה התגבשה ברית שבטי ישראל, כלומר במאות ה'ד-י"ג לפני-הספירה. האכאים הם שמוטטו את השליטה הצידונית בים האגאי, ובתקופה שבה הכריזו משה ויהושע בן נון 'באש ובחרב על הרעיון של העבריות החדשה', הצליחו ערי החוף של כנען להגן רק בקושי על עצמן כנגד 'עמי מדינות הים', האכאים, שהמסוכן והאחרון שבהם היה הפלשתים.

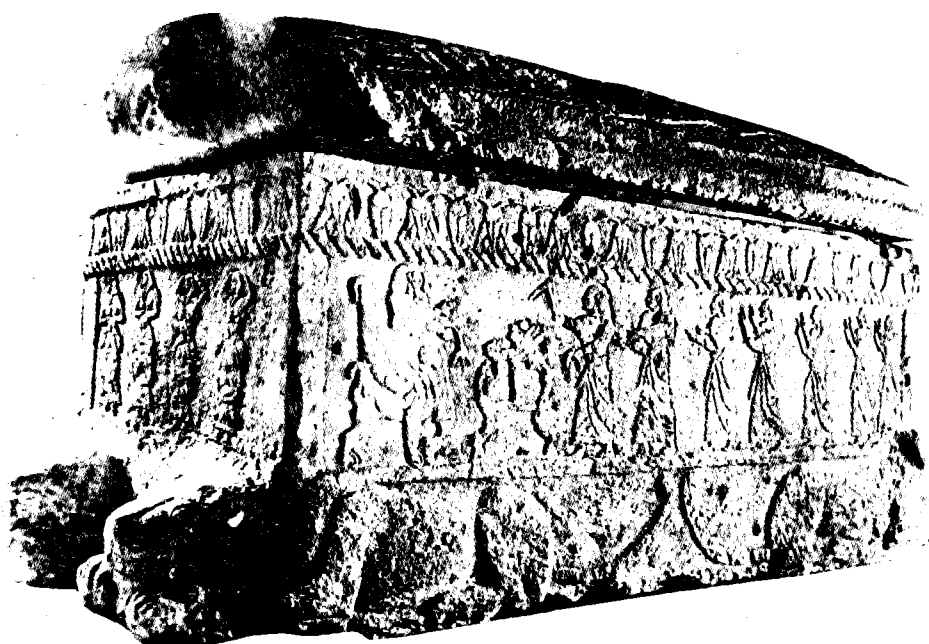
משנאשו ערי החוף לזכות בסעד ובחסות במצרים פנו לחפש בעל-ברית חדש, שיהיה מסוגל לכונן סדר חדש ויציב בקדם-הפרת המערבי ולשים קץ לסכנה האכאית; בעל-ברית שאף יוכל לספק להם משאבים אנושיים הקרובים בשפה ובמוצא ואשר יפתח בפניהם שוק קרוב לסחורותיהם ויספק מצרכי-מזון. הברית הישראלית המתגבשת בארץ-כנען היתה בעל-הברית הרצוי והנחוץ הזה.

הפיניקים, כתב 'אל-ראד', היו אפוא חלק מהנוף ההיסטורי-תרבותי של ארץ כנען והיו כנענים:²⁵

... ההיסטוריה של 'עמי' צור וצידון הינה חלק בלתי נפרד מהשרשרת האחידה של העבר העברי, ממש כשם שההיסטוריה של 'עמי' גנואה או ונציה הינה בלתי-אפשרית מחוץ להקשר הכולל של ההיסטוריה האיטלקית. כל הנתונים החדשים – חפירות ומחקרים עקיפים על חיי הפיניקים – מאשרים את האמת הזאת: לדבר על אודות פניקים כאילו מדובר ב'עם', פירושו של דבר להשתעשע במלים... כל הידוע לנו על לשונם ועל ספרותם של הפיניקים מוכיח את הזהות המוחלטת של אלה לעברית. חוסר ההתאמה בין כתובות פיניקיות לשפת התנ"ך איננו רב יותר מהסתירות בשפת התנ"ך עצמה, הנובעות מההבדלים בין חבלי-ארץ שונים ובין תקופות שונות. הדת, אורח-החיים והמוסדות של הערים הפיניקיות, ככל שהדברים ידועים לנו, לא נבדלו באופן מהותי מההווי והדת של הערים האחרות של ארץ-ישראל... ממקורות

24 השקפתו המגובשת יותר סוכמה בחוברת בשם 'Canaan et les Hébreux', May-July 1938, ואחר-כך במאמרים בכתב-העת *Shem-Revue d'Action Hébraïque* May-June 1939; *Hébreux et Juifs*, p. 7-28; du mouvement national hébreu, p. 60-72. ראה: כתבי אוגרית, ערך ופרש ד"ר ח"א גינצבורג, ירושלים תרצ"ו (1936), וראה שם הביבליוגראפיה המעודכנת של מחקרי אוגרית עד פרסום הספר, ובכללם המאמרים הראשונים שהתפרסמו בארץ-ישראל בידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל וב'תרביץ'. ספר זה היה הספר העברי המצוי בידי הקורא של שנות הארבעים. ראה גם הקטעים על תגליות אוגרית והמסקנות המוסקות מהן בחיבורו של מייזלר (לעיל, הערה 10).

25 בעיקרו של דבר קשה כאן לדעת האם הכוונה ל'כנענים', יושבי הארץ (או כובשיה) לפני חדירת שבטי ישראל, או שמדובר כאן בשבטים הישראלים המתנחלים בארץ-כנען יחד עם שאר שבטי 'העברים' ומכונים על שם הארץ בה התיישבו 'כנענים', כמוהם כפיניקים. חוסר הבהירות אינו מקרי כאן וגם בטקסטים אחרים. כך, למשל, סלושץ הטוען (ראה לעיל, הערה 7), כי ה'כנענים' היו עם זר ונוכרי בארץ-ישראל, חסר תודעה לאומית ועל כן נעלם מן הבמה, טוען גם כי הכנענים היו שותפים לבני-ישראל בתרבות ואפילו בדת עד ימי המלוכה. ראה סלושץ (לעיל, הערה 8), עמ' כז-כח.

ארון אחרים, מלך גבל, מן המאה העשירית לפני-הספירה. בשולי מכסה-הארון סביב כתובת, המציגה את אחת הדוגמאות הקדומות של הכתב הפיניקי-עברי

מצריים אנו יודעים כי עוד לפני תקופת משה היתה הנדידה בין הערים הפיניקיות לבין ההינטרלנד שלהן תופעה קבועה וכי התושבים של ערי החוף מעולם לא חשבו עצמם לשבט-עם שונה מיושבי ההינטרלנד הזה.²⁶

כך, בעוד שאנשי-העט הלבנונים הדגישו את ייחודה של התרבות הפיניקית כתגובת-נגד לאסכולה ה'פאן-שמית' והפאן-מוסלמית, הדגיש חורון את אחדות התרבות בין ה'פיניקים' ל'שבטי ישראל', שהם כולם 'עברים' תושבי כנען. על-פיו, היו ה'פיניקים' חלק מאותו אגד-שבטים שהקיף גם את שבטי ישראל ושאר עמים (עמונים, מואבים וכד'). צור, הראשה בערים הפיניקיות, נמצאה תמיד בברית מדינית עם הממלכה הישראלית, ושיתוף-הפעולה ההדוק בין צור לירושלים נמשך עד ימי אלכסנדר מוקדון. מלחמותיה ומסעות ההתיישבות של צור ברחבי אגן הים-התיכון (וגם מעבר לו) נערכו תמיד בתמיכתו המלאה של העורף הישראלי. 'כאשר צלצל שעון-סכנת-המוות לצור ולירושלים כאחת, לחמו שתיהן שכם אחד באויבן המשותף ונחלו מפלה טרגית ורבת-ההילה'. מהו אפוא שאיפשר לצור ולצידון לקיים תנופה נחלתית גדולה בכל רחבי אגן הים-התיכון המערבי ובחלק מאגן הים-התיכון המזרחי, תנועת-התנחלות שכללה הקמת תחנות-מסחר, ערים, נמלים ומושבות לעשרות ולמאות? מניין גייסו הערים ה'פיניקיות' את כוח-האדם שהיה דרוש להן

26 'הפיניקים', ראזסוויט, 3 בינואר 1932.

לצורך מבצע-התנחלות כזה שנמשך מאות בשנים (מהמאה השמינית עד המאה האחת-עשרה), בעוד שאוכלוסייתן היתה מצומצמת? תשובתו של 'אל-ראאד' היא:

ברור אפוא כי סוחרי צור גייסו את סוכניהם, את הקברניטים ואת צוותי האוניות, את ראשי המשלחות ואת גדודי שכירי-החרב בתוך פנים הארץ — בגליל, בבשן, באזור דמשק ודרומית בהר אפרים. כלומר בארצות ישראל par excellence. מלחמתו של אליהו בנביאי הבעל היא, על-פי זה, מלחמה בין אלוהויות קרובות מתחרות, והמשבר הפנימי בישראל נבע, בין השאר, מתוך חוסר היכולת של שבטי ישראל להסתגל למעמד של מעצמה עולמית-אוניברסאלית.

דברים דומים כתב מאוחר יותר יוסף קלוזנר, כאשר סקר חיבורים על תולדות פיניקיה. על-פי תיאורו, כבשו שבטי ישראל את צפון ארץ-ישראל, שיעבדו את הפיניקים מבחינה מדינית, אך שועבדו על-ידם מבחינה כלכלית ודתית-תרבותית. הפיניקים נטמעו בתוך ישראל והדם החדש והרענן שהוזרם כך לתוך עורקי הפיניקים —

הגביר את כוחו של העם הקטן והעשיר אותו בכוחות חדשים ומעולים. וכך הביא דם חדש זה את ארצם של הפיניקים לידי פריחה ואת עמם — לידי אפשרות לפזר את הכוחות המשותפים כמעט בכל קצות העולם הידוע באותם ימים. בקיצור: כל מה שנעשה בייסודן של המושבות הפיניקיות משנות המאה ה"ב עד שנות המאה החמישית קודם ספה"נ (לערך 1200-500) נעשה לא על-ידי הפיניקים בלבד אלא על-ידי הפיניקים בשיתוף-פעולה עם חלק מעשרת השבטים: עם שבטי יששכר, זבולון, דן ואשר — ואפשר גם עם שבט נפתלי.²⁷

תמונת-העבר העברית-פיניקית, זמינותה ושימושיה

השקפות אלו על הקשרים בין 'עברים', 'כנענים' ו'פיניקים' יכולות היו להישאר — בלי כל קשר למידת התקפות או הספקולטיביות שבהן — בגדר השקפות היסטוריוגרפיות שהן נחלת אנשי-מקצוע בלבד, אילמלא הפכו בשנות השלושים לזמינות ושימושיות, ואילמלא נמצאו להן 'סוכנים' ומתווכים' שמצאו לנכון להשתמש בהן, להפיץ אותן ולבסס על תמונת-העבר הקדום הזאת תמונת-עתיד. ההשקפה שהציע חורון בכתב-העת האידיאולוגי הרביזיוניסטי שנקרא בעיקר על-ידי האינטליגנציה הרביזיוניסטית דוברת הרוסית, יכולה היתה להיחשב השקפה מעניינת וחריגה של מלומד צעיר, שאין לה דבר וחצי דבר עם האידיאולוגיה הציונית. אולם העלאתו של העבר הפיניקי נעשתה בקרב חוג שביקש לטפח תודעה ימית בתוככי התנועה הרביזיוניסטית, וביקש להיעזר בטיפוח תודעה זאת בהצגתו של עבר היסטורי מפואר, שבו היו ה'עברים', 'בני ישראל', שותפים שוויון-כוויות למעצמה ימית גדולה — הקדומה במעצמות הימיות הקולוניאליות.²⁸

27 י' קלוזנר, 'עשרת השבטים, הכנענים והאנגלו-סאקסים', מחקרים חדשים (לעיל, הערה 15), עמ' 176. וראה הערות השוליים של המאמר הזה המלמדות על מקורות השאלה.

28 בניגוד לכך, ראה בן-גוריון בהקבלה לקרת-חדשה הקבלה מסוכנת, שכן הקרתגנים היו מדינת-עיר שנאבקה במדינת-כפר (רומא), ולכן הובסה על-ידי עם המעונה ומחובר לאדמתו. תודתי נתונה לפרופ' שלמה אבינרי שהפנה את תשומת-לבי למאמרו של בן-גוריון 'פעולתנו ודרכנו' משנת 1935. האנאלוגיה השלילית מצוטטת

מי שנתפס לתמונת עבר קדום כזה והשתמש בה, לא היה מסוגל בדרך-כלל לבחון את תקפותה ואת מהימנותה. היא נקלטה אצלו משום שהיה לו צורך בה, ממש כשם שהשימוש בה נפסק משעה שלא היה עוד צורך בה, בשל שינוי בנסיבות או בהשקפה. תמונת-העבר העבריינית היתה בעיקרו של דבר בעלת מעמד שולי משום שחרגה באופן בולט מתמונת-העבר הקדום המקובלת, המוסכמת והשימושית של התודעה ההיסטורית הלאומית-היהודית המודרנית.

לבד מהמצע ההיסטורי לאידיאולוגיה של ימאות ופעילות ימית, היו שני היבטים עיקריים ועקרוניים לתמונת-העבר שהציעו מאמריו של 'אל-ראאד'. הראשון, היבט כללי ורחב, הממיר את ה'פאן-שמיות' ב'פאן-עבריות' ומתאר תרבות עברית קדומה המשתרעת מהפרת ועד הים-התיכון; השני, היבט מצומצם יותר, המתאר את השותפות הפיניקית-עברית ביצירת אימפריה גדולה. מי שעמד על האופציה הכפולה הזאת של תמונת העבר של 'אל ראאד' והבין את מלוא משמעותה, היה זאב ז'בוטינסקי, שחורון היה מבאי-ביתו בפאריס.

ז'בוטינסקי עצמו היה רחוק מאוד מתמונת-עבר פונדמנטאליסטית. באותם מקרים מעטים שכתב על היסטוריה קדומה, קבע כי העם העברי נוצר מבלייל של עמים שהתגבשו כעם בעל תודעה לאומית רק בתקופת המלוכה. יחסו השלילי אל ה'מזרח' ואל הרומאנטיקה המזרחית הביא אותו לקבוע, בחוברת 'המבטא העברי' משנת תר"ץ, כי הגזע העברי שונה תכלית שינוי מן הגזע הערבי, שכן בתוך יהודה וישראל נבלעו בימי המלכים שרידים של עממי אירופה ואנטוליה, כמו היבוסים, החתים, הפלשתים, ועוד, ועל כן יש בה בעברית מן הצפון והמערב — ולא מן המזרח. גם ברומן ההיסטורי-תנ"כי שלו, 'שמשון', באה לידי ביטוי השקפה מעין זאת. תמונת-העבר של חורון לא היתה צריכה אפוא להפתיע או להביך אותו. זאת ועוד; הוא עצמו העדיף לתאר את עם ישראל כעם של סוחרים ומפיצי תרבות בתקופת המקרא ולא כעם של עובדי-אדמה.²⁹ אולם בדבריו שכתב חורון מצא ז'בוטינסקי טעות חמורה, שעליה מיהר להגיב במאמר שפורסם תחילה ביידיש ותורגם לעברית בעיתון 'חזית העם' מיום 5 בפברואר 1932. ברור, כי רק מעטים מקוראיו ידעו למה מתכוון המאמר הזה, ונראה כי העניין העסיק את ז'בוטינסקי במידה מספקת כדי שיודרז לענות.

הוא לא התנגד לתיאורם של הפיניקים והקרתגנים (הפונים) לתרבות קדומה אחת, שעם ישראל הקדום היה אף הוא חלק ממנה. אולם הוא דחה את הקביעה של חורון ששם התואר 'עברי' חל על כלל יושבי המזרח הקדום, ובתוך כך גם על הצורים והצידונים תושבי פיניקיה. ז'בוטינסקי הבחין — כמו רוב החוקרים לאחר-מכן, שנדרשו לקירבה בין הספרות האוגריתית לבין הספרות המקראית — כי מדובר בקירבה לשוני-תרבותית בלבד. וזאת, אין פירושה אמונה משותפת או ערכים משותפים. האומה היהודית, כתב, התגבשה סביב יסוד אידיאולוגי ברור ומוצק, אשר ייחד

בספרו, 'הרעיון הציוני לגווניו', תל-אביב 1980, עמ' 231. בנאומיו ובמאמריו לעידוד הפעילות הימית לא הביא את שיתוף הפעולה הפיניקיי-ישראלי כמופת, אלא להיפך, כתב כי בימי שלמה המלך נעשה נסיון ראשון להקים צי עברי. 'הנסיון לא הצליח, אולי מפני שהשתמשו בכר או במלחים לא יהודים... ד' בן-גוריון, זכרונות, ב, תל-אביב 1972, עמ' 402.

²⁹ ז'בוטינסקי תיאר את הסוחר כממלא תפקיד 'השני רק לריכונו של עולם'. ראה מאמרו 'החנווני', היינט, 5 ביוני 1927 (בתרגום עברי: בדרך למדינה, ירושלים תשי"ג, עמ' 101-107). לעומת זאת, כאשר ביקש לנסח פילוסופיה סוציאלית ולמצוא את מקורותיה בעבר הקדום, תיאר את עם ישראל כעם של עובדי אדמה ולא כעם של יורדי-ים וסוחרים!

אותה משאר העמים, שכניה, ויסוד זה הוא המונותאיזם — אמונת הייחוד. הפיניקים, למרות קירבתם לישראל, לא היו שותפים לאמונת הייחוד, ועל כן לא יכלו להיות חלק מן האומה הישראלית.

שש שנים מאוחר יותר — בוודאי לאחר הופעת חוברתו של חורון במאי-יוני 1938, זאת החוברת שהשפיעה מאוד על אוריאל הלפרין, הוא המשורר יונתן רטוש, ושינתה את תמונת העבר הקדום שלו³⁰ — באותו קיץ 1938 עצמו, כתב ד'בוטינסקי לחורון מכתב אישי. במכתב מיום 23 בדצמבר 1938 חזר על עיקרי טענותיו נגד תמונת העבר הקדום של חורון והמסקנות שהסיק מהן. 'זאת עצתי לך כסופר' — כתב 'אל תתפתה ליצר הנוטה להשפיל את ישראל למען תפארת העברים, או להשפיל את המונותאיזם לשם הדגשת עבודת האלילים'.³¹

בנימין לובוצקי (לימים אליאב), אז מזכיר שלטון בית"ר בפאריס, פנה לחורון באוגוסט 1938 בהצעה שיהפוך את חוברתו לספר היסטוריה בשם 'תולדות האומה העברית', אשר יעמוד לרשות המפעל החינוכי של בית"ר. הספר, לפי ההצעה, היה צריך להקיף ארבעה כרכים ולהציג 'גישה לאומית הקרובה מאוד לגישה הבית"רית בכל שאלות הלאום והמדינה'.³² נראה כי מה שהרשים את לובוצקי ב-1938 בתיזה ההיסטורית של חורון, עליה העיר לאחר שנים בלא מעט סרקאזם,³³ היתה העובדה שתמונת העבר זאת העניקה לתולדות עם ישראל פרק מפואר — ובלתי-ידוע — של אקטיביזם לאומי; קטע היסטורי מפואר ורב-עלילות שבו מופיע עם ישראל בזירה ההיסטורית כעם של ספנים ויורדיים נועזים ושל מתיישבים המקימים תחנות-מסחר ומושבות לאורך חופי הים-התיכון ומפיצים את התרבות. אפילו מאוחר יותר, במאמר בשם 'Mare Nostrum' שכתב ב'המשקיף' מיום 4 באפריל 1944, עוד ניתן למצוא את עקבות השפעתו של חורון ואת השפעת בראר — ישירות או בעקיפין (בין השאר בעקבות תרגום האיליאדה על-ידי טשרניחובסקי, המצטט במבוא לתרגום את בראר):

בני צור וצידון, הפיניקים בלעז, דיברו עברית. מבחינה גזעית ולשונית הם היו עברים, ורק הדת היא שהפרידה ביניהם לבין בני עבר ממלכות ירושלים ושומרון. ומכיוון שהתנ"ך מעיד עדות נאמנה, שגם בני ישראל לא היו תמיד כשרים מבחינה זו, אפשר לומר שלא היה אז כל הבדל ממשי בין אלה לאלה... דומני שאפילו רפרוף קל זה עשוי לשכנע, כי לא מצאצאי יהודה וישראל מורכב העם העברי כיום, אלא משבטים אחרים גם כן, ובתוכם מצאצאיהם של בני צור וצידון.

מי שהעביר את תמונת העבר של חורון מפאריס לארץ-ישראל היה אוריאל הלפרין. בצד נחום סלושץ, המשורר שאול טשרניחובסקי ואיתמר בן אבי, היה הלפרין (הוא יונתן רטוש) הסוכן העיקרי של תמונת העבר העברית-פיניקית. אבל הוא הפך אותה בסיס להשקפה לאומית אנטי-

בנימין אליאב

יונתן רטוש

30 הפגישה ונסיבותיה מתוארות בהרחבה בספרי (לעיל, הערה 2).

31 ערי ד'בוטינסקי, 'עדייה גוריביץ' — ראשיתו של זרם חדש', אבי, זאב ד'בוטינסקי, תל-אביב 1980, עמ' 127-138. המכתב מובא שם, עמ' 134-135. ערי ד'בוטינסקי היה ידידו הקרוב של חורון-גוריביץ (אל-ראד) והושפע ממנו מאוד.

32 בן-ירוחם, ספר בית"ר (לעיל, הערה 21), א ירושלים-תל-אביב תשכ"ט, עמ' 308-309.

33 ראה דבריו בסימפוזיון 'הציגונות וזיקתה לתודעת העבר היהודי', בהכרת העבר בתודעת העמים ובתודעת ישראל, ירושלים תשכ"ט, עמ' 140-143; 152.

ציונית-רדיקאלית, שכן בעיית ההבדל הדתי-תרבותי בין עברים ופיניקים בתקופת המקרא לא הטרדה אותו. אדרבא, הטענה כי לפנינו תרבות משותפת שנכחדה רק בתקופה הפרסית וההלניסטית, היתה מקובלת עליו ושמישה. בשני המניפסטים ה'כנענים' הראשונים — 'כתב אל הנוער העברי' (1943) ו'משא הפתיחה, במושב הועד עם שליחי התאים' (1944) — ביטא רטוש בצורה חדר-משמעת את תמונת-העבר המבחינה הבחנה חותכת בין 'עברים' לבין 'יהודים'.³⁴ במניפסטים האלה מדובר על תחיית 'מולדת העברים' ועל הזהות עם 'העברים הקדמונים' באופן כללי, בלי לייחד מקום נפרד ומיוחד לפיניקים דווקא בתוך 'העברים הקדמונים' הללו, ובלי לראות במרונים הטוענים לייצג את 'המורשה הפיניקית', שותפים להשקפה ובעלי-ברית. מה שעניין את רטוש בשנות הארבעים לא היתה ברית פוליטית ולא תמונת-עבר שבה שמור לפיניקים תפקיד ציביליזטורי מכריע ומסורת ימית מפוארת. לגבי דידו, היו הפיניקים רק אבן-פסיפס אחת בתמונה אתנית-תרבותית רחבה וכוללת, שנועדה להוכיח את דבר קיומה של תרבות לאומית-טריטוריאלית-אזורית במרחב המכונה 'ארץ הקדם'. ראוי גם להזכיר שוב, כי אנשי-העט הלבנוניים טיפחו את ההשקפה הפיניקית כמצע של בדלנות עדתית-תרבותית, של ניתוק מן האסלאם והפאן-אסלאמיות ושל פתיחות כלפי התרבות המערבית (הצרפתית). זאת, שעה שרטוש וחוגו ראו בתמונת-העבר ה'עברי' שלהם בסיס לאידאולוגיה 'מרחבית' אחדותית.³⁵ רק מאוחר יותר — בשנות החמישים — הפכו המרונים הלבנוניים לאבן-פינה בהשקפה המדינית ה'כנענית', כעדה בעלת אופי טריטוריאל-אבטוכטוני הנושאת עמה את מורשת העבר הקדום המפואר; כעלת-ברית כיצירתו של מרחב 'עברי' אחדותי.

לאידאולוגיה ה'כנענית' לא היה אפוא קושי באימוץ תמונת-העבר הפיניקית-כנענית-עברי על כל מרכיביה, שהרי תמונת-העבר ה'כנענית' ביקשה להציג תמונת-עבר קדום שונה בתכלית מזו המקובלת והמוכרת. לא הוצאת עם ישראל 'מפינתו ההיסטורית', לא עימות בינו לבין סביבתו, אלא נטיעתו בתוך סביבתו כחלק בלתי-נפרד ממנה. שונה היה המצב אצל הזרם הלאומי-החילוני-הרדיקאלי ברכיזיוניזם. כאן, תמונת-העבר שבה עם ישראל הקדום איננו עם לבדד ישכון, יחיד ומיוחד ובעל מעמד שאין שני לו בהיסטוריה האנושית מאז ימי קדם, היתה תמונת-עבר בלתי-קבילה ובלתי-אפשרית. ממילא, ברור, שתמונת-עבר שבה ל'כנענים' ול'פיניקים' יש זהות אחת, לא יכלה לתפוש מקום בתודעתם ההיסטורית והמיתית-היסטורית. כאן, תולדות עם ישראל הם היסטוריה של עימות מוחלט עם סביבתו ולא של התמזגות איתו. מעניין אפוא לעקוב אחרי הופעתה של תמונת-העבר הפיניקית-עברית בהיסטוריוסופיה של לח"י, והיעלמותה.

בגליון השני של 'במחתרת', בטאון של 'הארגון הצבאי הלאומי בישראל' [אחר-כך: לח"י] בהנהגתו של אברהם שטרן (יאיר), התפרסמה רשימה בשם 'העברים כקולוניזטורים ולוחמים'. אין ספק, כי ברשימה הזאת ניכרת השפעה מובהקת של יונתן רטוש, ששב כשנה קודם-לכן מפאריס והיה קשור קשרי ידידות עמוקים עם אברהם שטרן ואף קיווה — תקווה שנסתיימה במפח-נפש

34 המניפסטים נדפסו מחדש אצל 'רטוש, ראשית הימים, תל-אביב 1982, עמ' 37-32; 149-203.

35 בכך דומה ההשקפה ה'כנענית' להשקפתו ההיסטורית של אנטון סאעדה (A. Saada). ראה א' אילת, 'אנטון סאעדה — דיוקנו של מהפכן ערבי', שיבת-ציון וערב, תל-אביב 1974, עמ' 372-386; L.Z. Yamak, *The Syrian Social Nationalist Party, an Ideological Analysis*. Cambridge 1966

— להשפיע על עיצוב האידיאולוגיה של לח"י.³⁶ יש במאמרו של הכותב ב'מחתרת' ביטויים מובהקים המופיעים במאמרים שפרסם יונתן רטוש — בשם 'העט א"ל הרן' — בעיתון 'הבקר' במרוצת שנת 1938; מאמרים היסטוריים שכתבתם נפסקה בעקבות היכרותו עם חורון והשקפותיו באמצע אותה שנה.

הרשימה ציירה תמונת-עבר היסטורי שנועדה להחזיר את 'עטרת הזוהר והתפארת העברית ליושנה'. לא די היה לו לכותב הרשימה בתמונות-העבר המקובלות של המרד הגדול ומרד בר-כוכבא או מלכות בית חשמונאי; שהרי מרידות אלו, אף שביטאו את חפץ הקיום הלאומי של עם ישראל כעם מדיני, הסתיימו בתבוסה ובחורבן או בשלטון זר. רומאנטיקה הירוואית יכולה כמובן, בלית-ברירה, לאמץ גם פרקי-מפלה מן העבר ולהפיק מהם לקח אקטואלי — מעשי או עקרוני.³⁷ אבל נראה היה למחבר הרשימה, כי תמונת-העבר הזמינה שנמצאה לו עם 'התגלותו' של העבר הפניקי-עברי המשותף, מעניקה לו 'אופציה' טובה יותר. עתה ניתן יהיה לשנות את תדמיתו ההיסטורית של עם ישראל בימי המקרא, ברוח שמזכיר שלטון בית"ר בפאריס התכוון לה כשנתיים קודם-לכן.

האנושות מחולקת לגזעים. החלוקה הראשונית ביותר והבולטת ביותר היא החלוקה בין גזעים לוחמים ושליטים לבין גזעים מגוונים, חלשים ונתונים לשלטון. סופרי ההיסטוריה השונים לא מנו מעולם את העם העברי בין הגזעים הלוחמים. ואם אין אנו יכולים לבוא בטרוניה אל ההיסטוריונים הנכרים, אף לא אל אלה המתחססים באהדה לעם העברי, הרי אין לסלוח להיסטוריונים מבני עמנו וביחוד לאלה אשר התימרו להיות סופרי דברי ימי העם העברי. גרץ ודובנוב לא עסקו בחקירת ההיסטוריה של העם העברי. האחד כתב את תולדות התרבות העברית והשני עסק בחקירת סיבת נדידות המרכזים היהודיים הגדולים ממקום למקום. אולם ההיסטוריה העברית האמיתית, כלומר, דברי ימי כובש, מיישב ושליט, היסטוריה זו עדיין לא נכתבה. ולכשתקום מלכות הגדולה תהא זאת ראשית חובתנו לתקן את המעוות הזה. המושג 'עם עברי', איננו חל על השבט הישראלי, הנודע היום בשם 'העם היהודי', בלבד. הוא כולל בראש ובראשונה את שני הענפים הגדולים והחשובים, הענף הישראלי והענף הצורי-פיניקי. כי אכן אחים הם שני ענפים עבריים אלה, אחים בדם, בשפה וגם בתרבות. כי רק עם ראשית התפוררותו של הענף הישראלי, לאחר מותו של שלמה ועם המהפכה של ירבעם בן נבט, רק אז התחילה המלחמה התרבותית בין שני הענפים האלה, המלחמה הידועה בין עובדי יהוה לבין עובדי הבעל. ואפילו רובו המכריע של הענף הישראלי, בני אפרים, המשיך לטפח את התרבות המשותפת — תרבות הבעל.³⁸

36 יותר בספרי (לעיל, הערה 2).

37 כתב יוסף קלוזנר, מי שעיצב את תמונת העבר של ימי בית-שני בתודעת ה'ימין' הציוני: 'המרד של בר-כוכבא נסתים בכישלון. ואף על פי כן יקר וקדוש לנו דמו של בר-כוכבא כמו שיקר וקדוש לנו שמו של ר' עקיבא נושא-כליו... כי שניהם לימדו אותנו את התורה הנפלאה: ש"אין החיים הנכס החשוב ביותר של החיים" ושהחירות הלאומית והתורה הדתית-לאומית שתיהן כאחד ראויות למסירות-נפש עד הסוף'. שמעון בר-כוכבא, כשאומה נלחמת על חירותה, תל-אביב תשי"א⁷, עמ' 250-251.

38 לוחמי חרות ישראל — כתבים, א, תל-אביב 1959, עמ' 31-34. והשווה למאמרו של רטוש ('א"ל הרן) בשם 'מבוא להיסטוריה העברית', הבקר, 14 בינואר 1938. בגליון של כתב-העת 'החזית' מכסליו תשי"ד (כתבים, א,

כאן ממשיך כותב הרשימה לתאר את העלילות המשותפות של העברים-הישראלים-הפיניקים כשני ענפים לגזע אחד, שהראשון שבהם נלחם בהתפשטות ההלניזם במזרח ואילו השני (הפונים) נלחם בהתפשטותה של רומי במערב. חניבעל נחל מפלה, יהודה המכבי ניצח.

כאן, מנימוקים אידיאיים מובהקים, נפרדת תמונת-העבר המעשי של לח"י והאנאלוגיה האקטואלית שלה מתמונת-העבר של חורון ורטוש. עבור האידיאה הלאומית-המשיחית של לח"י, ההיסטוריה של העברים, כעם מדיני חדור תקוות משיחיות להתחדשות ממלכתית-טריטוריאלית, לא יכולה להסתיים בתקופת בית-שני (או בשלהי בית-ראשון). שהרי מנקודת מבטה, אין כל הבחנה בין עבר 'עברי-ישראלי' לעבר 'ישראלי-יהודי'; זהו עבר אחד, שלם, אורגני, טראנס-היסטורי. 'העברים-היהודים' ממשיכים להתקיים כאומה גם לאחר מפלת העולם העברי הקדום; פיניקיה עוברת מן העולם; לא כך ירושלים. תקוות ההתחדשות המדינית-הארצית מתגלה בתנועה משיחית ובקטעים 'נשכחים' של היסטוריה יהודית-רומאנטית בימי-הביניים. קטעים, אגב, שהרומאנטיקה של 'פועלי ציון' בתקופת 'העלייה השנייה' נאחזה בחלקם, לא מעט בהשפעת הרומאנטיקה הפילוריהודית במערב.

וכך נמצא את הדי התאוריה של בראר-סלושץ'-אל-ראאד' גם בסעיף ט"ז של 'עיקרי התחיה' של 'הארגון הצבאי הלאומי בישראל'. הסעיף קובע כי מטרתו של הארגון היא: 'האדרת העם העברי להיותו גורם צבאי, מדיני, תרבותי וכלכלי ראשון במעלה במזרח ובחופי הים התיכון'.³⁹ לאחר איזכורים אלה בתקופתו של שטרן, ובוודאי בהשראתו הישירה של רטוש, נעלמים הפיניקים לחלוטין מתמונת-העבר של לח"י. שוב אינם נחוצים לו ושוב אינם תואמים לו. בתמונת-העבר העברית-יהודית שלו הוא מוצא די הצורך יסודות המספקים אותו. תמונת-עבר של שותפות היסטורית בין עברים לפיניקים פוגמת בתמונת-עבר ובהיסטוריוסופיה המבקשת לתאר את עם ישראל כעם המתפתח מתוך ריאקציה מוחלטת כלפי סביבתו. הפיניקים נעלמים אפוא כאן, והמושג 'עברי' מקבל משמעות שונה.⁴⁰

ציוני לאומי, רדיקאלי ואקטיביסטי, בעל השקפה חילונית לא נרתע מתמונת-עבר קדום שבה מתוארים בני ישראל הקדומים כעובדי-אלילים, אם תמונת-עבר זאת מבססת ומאששת את דמותם כאומה ארצית-אבטוכטונית-למודת-מלחמה. דוגמא אופיינית לגישתו של אינטלקטואל מכסימאליסטי (במובן הפוליטי) וחילוני היא רשימת הביקורת שכתב אב"א אחימאיר ב'המשקיף' ב-24 באפריל 1942, בעקבות הופעת ספרו של נחום סלושץ' 'אוצר הכתובות הפיניקיות' (בהוצאת דביר).⁴¹ אחימאיר, ראוי לזכור, היה בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת וינה על משנת אוסוואלד שפנגלר (1924), אבל מובן מאליו שבכל הקשור לתולדות העם הקדום של המזרח-התיכון היה דיליטאנט ושאב מכלי שלישי; בעיקרו של דבר כתב לא כהיסטוריון אלא כהיסטוריוסוף שהמיבנה

עמ' 279-282) מתאר הכותב (כנראה י' אלדד — שייב) את גדליהו אלון, יחזקאל קויפמן ונחום סלושץ' כיוצרי ההיסטוריוגרפיה הישראלית החדשה. הבחירה בשלושה אלה (והפסיחה על קלזנר) ראויה לעיון נפרד.

39 כתבים (לעיל, הערה 40), א, עמ' 27-28 וראה: ד' מרגלית, 'ההיסטוריוגרפיה של לח"י בראי ביקורת', כיוונים, 15 (מאי 1982), עמ' 91-93.

40 י' אלדד, 'האמת הפשוטה על תרבות כנען ותרבות היהודים', סלם, קיג (כסליו תשי"ט). נדפס בהגיונות יהודה, תל-אביב 1981, עמ' 141-149.

41 בהוצאת דביר ביקש גם אוריאל הלפרין (רטוש) לפרסם את החיבור הבלתי-גמור שלו 'שלטון ירושלים', היסטוריה ציונית-לאומית שפרקים ממנה פרסם כמרוצת 1938 בעיתון 'הבקר'.

המורפולוגי של ההיסטוריה היהודית חשוב לו. תמונת-העבר הפיניקית-עברי איפשרה לו לצייר מורפולוגיה אחרת — רצויה יותר — של ההיסטוריה הישראלית. סלושץ, כתב אחימאיר, היה הראשון בישראל ובעמים שקבע כי היס-התיכון הוא 'הים שלנו' (Mare Nostrum), כלומר של בני שם ועבר ולא של היוונים והלאטינים. בעקבות סלושץ (קבע בטעות עובדתית) הלכו ויקטור בראר והארכיאולוגיה הצרפתית 'עם התגלית הארכיאולוגית הנפלאה, תגלית אוגרית' — תגלית ארכיאולוגית, כך כתב, המנפצת אחת ולתמיד את התפישה האנטישמית שהייתה שורשים במדע ההיסטורי של המאה התשע-עשרה, בעיקר בהשפעתו של ארנסט רנאן:

אב"א אחימאיר

עכשיו, לאור חקירותיהם של נחום סלושץ, בראר וביחוד לאור תגלית-אוגרית, עלובה היא ביותר עמדת רינאן, פלובר⁴² ומומסן ותלמידיהם מטיפוסו של רוזנברג.⁴³ ההיסטוריה של כנען עדיין לא נכתבה. אבל אם תכתב, הרי תכניס שינויים יסודיים בהיסטוריה האנושית. לאור בעיית כנען, נראית כל התורה ההיסטורית האנטישמית הידועה עלובה ביותר. אנו, העברים של דור אחרון, מעוניינים בכתיבת היסטוריה כזאת. אין זו בשבילנו שאלה אקדמית בלבד. והפרדוקסלי שדבר הרי הוא: המתעמק בתולדות כנען מקעקע את אסכולת 'נירנברג'. ולהבדיל אלף אלפי הבדלות, אף את זו של 'יבנה'... תמונת-העבר שמגולל אחימאיר איננה שאולה מאוצר הכתובות הפיניקיות, שבו מביא סלושץ בעיקרו של דבר, לבד מאוסף הכתובות, רק את תולדות המחקר של פיניקיה והפיניקים.⁴⁴ אין לדעת האם מאמריו של 'אל ראד' ב'ראזסוויט' היו מוכרים לאחימאיר (לדעתנו, נראה שהיו מוכרים לו): בכל מקרה אין הוא מוכרים, והמסקנות ההיסטוריוסופיות-תרבותיות שהוא מסיק שונות מאלו של חורון ורטוש:

כנען ועבר — שני לאומים אחים ומה רב ההבדל בגורלם ההיסטורי. כנען הוא האהה הגדול של עבר. כנען חי בארץ-הלבנון ובגליל-הגויים, ומדרום לו חי עבר, אבי-אבות תרח אבי אברהם ואבי נחור.⁴⁵ לפי עניות דעתנו, היו השבטים הצפוניים שבטים כנעניים, או אם נרצה, נוכל להגיד, שהיו עבריים לפי מקורם, אבל 'התכנענו' במהלכם ההיסטורי. התורה מבדילה בין השבטים המיוחסים בני לאה ורחל, שישבו במרכז ארץ-ישראל, ובני המשפחות והבנים הפחותים של לאה שישבו בצפון, במזרח ובדרום. השבטים הבלתי מיוחסים נעלמים מהר מעל האופק ההיסטורי ואת מקומם תופסים בצפון הצורים ובדרום ובמזרח אדם ובני-לוט. לפי עניות דעתנו, נוצרו הניגודים בין השבטים בתקופה הפיודאלית של אומתנו, בימי ה'בית הראשון'. ואז נוצרה בירושלים ובשומרון

42 הכוונה כאן לרומן ההיסטורי שלו 'שלמבו', שתורגם על-ידי נ' סלושץ.

43 אלפרד רוזנברג האידיאולוג הנאצי.

44 סלושץ כתב בדברי המבוא שלו (לעיל, הערה 8, עמ' כז), כי 'בני-ישראל עצמם, אשר, אחרי הכל, היו שותפים עם הכנענים בתרבות ואפילו בעבודת הבעלים בכל דורות הממלכה הכפולה...', וראה גם ספריו: *Les Hébreux* (עמ' 15), *Phéniciens*, Paris 1909; *La civilisation hébraïque* (לעיל, הערה 15). יש כאן, בלי ספק, סתירה לדברים שכתב במקומות אחרים על העדר תודעה לאומית ועל הנוכריות של הכנענים בארץ-ישראל.

45 ראה: בראשית י'. ברשימה הגניאולוגית שם 'כנען' הוא בן חם ('ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען'), ואילו 'עבר' הוא בן שם ('ולשם ילד גם-הוא אבי כל-בני-עבר אחי יפת הגדול... ושלח ילד את עבר').

הפילוסופיה ההיסטורית על היחס המסופק של אדום, מואב, עמון וכנען. יוצרי השקפה זו יצאו מבית-מדרשו של אליהו הנביא...

דוד המלך, שהיה לא רק איש צבא גדול, אלא גם מדינאי גדול, ליכד את שבטי-העברים וכתר ברית עם שבטי-הכנענים. מדיניותו זו של דוד נמשכה גם על ידי מלכי ישראל, שנפרדו מעם בית-דוד.

ואולם הנביא אליהו ותלמידיו גורמים לקרע בין העברים והכנענים... הקרע בין עבר לבין כנען מתרחב והולך מסיבות חיצוניות. בדרום-הארץ מתחזק יהודה ובצפון לרגלי-הלבנון מתחזקת הפירציה, ברית עמי-כנען עם צור הדרומית בראשן...

בתקופת חורבן 'בית ראשון' התחילה הגלות של העברים והכנענים. העברים התחילו חודרים דרומה ומזרחה. בדרך-היבשה הם חודרים למצרים ולנהרים. הלשון העברית מפסידה את טהרתה העתיקה ומושפעת מן הלשון האכדית-הבבלית, זו הלשון הבינלאומית הראשונה של האנושות... ובאותו הזמן, עת בני ישראל (אפרים) ובני יעקב (יהודה) כובשים והולכים בדרך היבשה, את הארצות של גדות הנהרות הגדולים, פונים בני-כנען לדרך-הים. הכנענים עורכים את ההתיישבות שלהם בארצות ים-התיכון. וכאן סוד אי-ההצלחה ההיסטורית של הכנענים ושל היוונים כאחד. הם התפזרו על מים רבים וחסר היה להם הריכוז הלאומי. הכנענים התפזרו והתרחקו מן המולדת שלהם עוד קודם שהספיקו להתגבש במובן הלאומי. מרכז-הכנענים עובר מן 'הריביירה' הלבנונית למישור הפורה של תוניס הנוכחית.

לא שיתוף-הפעולה המדינית-הנחלית-המסחרי הוא כאן העיקר, אלא הפעילות הציביליזציונית המשותפת:

לרגלי הלבנון והכרמל המציאו הכנענים והעברים את הכתב ואת הספנות. אולי יאמרו לנו הרינאנים, הפלוברים, המומסנים ותלמידיהם הנקלים מטיפוסו של רוזנברג, אילו הן האמצאות, שהן גדולות משתי אלו? על האלף-בית אין להרחיב את הדיבור. האלף-בית היה אבי התנ"ך והומרוס כאחד, כלומר אבי התרבות הרוחנית של כל האנושות המערבית. בני-יהודה התרכזו מסביב לכתב. ואולם כנען פיתח את האמצאה השניה, את הספנות. הכנענים היו יורדי-הים הגדולים הראשונים. הספנות הפכה את הים המפריד בין עמים למקרבם זה לזה.

הספנות היא אם המסחר. הים נהפך למקור-מחיה להמונים... ומבין הכנענים קם גדול-המפקדים של כל הדורות. אנו מתכוונים לחנוך-בעל לבית-ברק.

'עורמת ההיסטוריה' פועלת גם היא לצדו של העולם העברי-פיניקי. העולם המובס, שלא עלה בידו לעצור את התפשטותו של העולם הרומי-הלניסטי (ואחריו העולם הנוצרי), הוליד את אוגוסטינוס הקדוש, הפוני שהיה אביה-מולידה של הקאטוליות ונקם בכך את נקמת קרתגו וירושלים...

הנה כי כן, אחימאיר אינו מתכוון למורפולוגיה של ההיסטוריה במובן של סמליות אוניברסאלית, אלא לתמונת-עבר 'היסטורית'. בכך אינו שומע לאזהרותיו של שפגלר, נושא עבודת ההסמכה שלו, שתקף את בורקהרדט, ניטשה ובכאופן, כשלושה פרופסורים 'רומנטיקונים מפגרים', שתעו ואבדו 'בספירות-העננים של ימי-קדם, שאינם אלא כבואה נאמנה לרגשנותם,

הכפופה לסדרים פילולוגיים, כשהם סומכים על שרידי הספרות הקדומה ובונים ממנה תמונה דמיונית של 'ימיה הקדם הקלסיים'.⁴⁶

בתמונת-העבר של המרונים ה'פיניקים' לא היה שמור מקום לטענה של שיתוף או אחדות עם בני ישראל בפעילות הציביליזאציונית של הפיניקים הקדומים.⁴⁷ באידיאולוגיה ובפוליטיקה הציונית נעשה שימוש מועט בתמונת-עבר זאת, והעיתונות הרביזיוניסטית, למשל, הקדישה מקום מועט בלבד לסיקור וניתוח המצב בלבנון בשנות השלושים והארבעים. מי שעשה בעיקר שימוש בתמונת-העבר — ובטענה של שותפות-גורל עברי-פיניקי בעתיד — היה איתמר בן אבי. במרונים, אך גם במיעוטים לא-מוסלמים אחרים במזרח-התיכון (דרוזים, קופטים, אשורים וכד'), ראה בעלי-ברית לציונות במאבקה נגד הפאן-אסלאם והפאן-ערביות. כבר ב-1924 כתב בן אבי על הצורך של המרונים ללמוד מהעם היהודי כיצד להחיות שפה קדומה ולגבש זהות תרבותית-לאומית. הם אינם יודעים דבר על העבר הפיניקי-עברי המשותף וזקוקים לאליעזר בן-יהודה מרוני שייחיה את שפתם הקדומה.⁴⁸ אבל בן אבי לא דיבר על זהות לאומית-תרבותית משותפת לעתיד לבוא, אלא על ברית מדינית-פוליטית. לצורך זה אף לא היה צורך בטענה, כאילו המרונים הם 'צאצאי' הפיניקים מבחינה אתנית או תרבותית. די היה במגמות הבדלניות בתוך העדה המרונית ובמסורת שיתוף-הפעולה בין חירם מלך צור ושלמה מלך ירושלים, כדי להוות בסיס לחזון של שיתוף-פעולה מדיני בעתיד לדיפלומאטיה הציונית שחיפשה בשלהי שנות הארבעים הבנה ותמיכה אצל המרונים בלבנון. התיאוריה בדבר הזהות התרבותית של ה'עברים' וה'פיניקים' עברה לשוליים האידיאולוגיים, כמוה גם התיאוריה בדבר עבר לאומי-מדיני-ציביליזאציוני משותף, ממתינה לשעת הכושר שלה לשוב ולהפוך להיות זמינה.

תמונת-עבר, אופציות השימוש בה ותפקידיה: המקרה העברי-פיניקי

תודעה היסטורית של תנועה לאומית אקטיבית חותרת להיות בעלת תמונה היסטורית 'מלאה', כלומר להיות בעלת תמונת-עבר המורכב ממצאי (אינוונטר) מספק של קטעים המספקים תקדימים, הקבלות וסמלים 'היסטוריים' הנחוצים לשם התודעה ההיסטורית העכשווית. גילוי של העבר העברי-פיניקי סיפק תמונת-עבר זמינה שיכולה היתה למלא כמה תפקידים:

(א) היא העניקה מצע היסטורי לאידיאולוגיה ואורינטאציה ימית; כלומר לאותם חוגים בציונות שביקשו לטפח פעילות ימית וצי עברי. תמונת-העבר העברי-פיניקי הפכה את בני ישראל בתקופת המקרא לעם שנטל חלק בפעילות הימית המפוארת והנועזת ביותר בתולדות המזרח הקדום; בני תחרות ליוונים — שווי-ערך היסטורי לבריטניה המושלת בימים!⁴⁹

46 שפנגלר תורגם לעברית בראשונה בידי אשר ברש ב'הדים', דרייתון לספרות ולבקרית, ה, חוברות א ו-ג (תשרי-חשוון תרפ"ח). המובאה מתוך 'הערכה חדשה להיסטוריה', ה, ג, עמ' 374.

47 ראה מאמרו של האב המרוני יוח'נא מארון ב'אל-מכשוף' מיום 30 במארס 1944, המדבר כלשון כמעט זהה לזו של חורון ואחימאיר. מצוטט אצל א' אילת, 'לבטי הרעיון הפאן-ערבי ותכנית "סורית-רבתי"', שיבת-ציון וערב, תל-אביב 1974, עמ' 337.

48 ראה מאמריו ב'דואר היום' מיום 31 באוגוסט 1924 ו-14 בפברואר 1936.

49 ראה בעיקר: נ' סלושק, 'ספר הים כבוש הימים בהיסטוריה', תל-אביב תש"ח.

(ב) היא סייעה לסתור את ההשקפה ה'שמית' של רנאן, שתיארה את בני הגזע ה'שמי', ילידי המדבר, כחסרי דמיון וחסרי כשרון לקיום לאומי. העברים והפיניקים לא רק שנותקו כאן ניתוק מוחלט מן הערבים, אלא שצוירו כציביליזציה הקדומה, המפוארת והמפותחת ביותר; לא ציביליזציה 'מזרחית' אלא זו הפרושה על-פני אגן הים-התיכון כולו, המקור הראשון לתרבות האירופית-המערבית.

(ג) היא סייעה לסתור את התמונה ההיסטורית-הפוליטית המקובלת של 'מזרח ערבי', ולהצביע לא רק על קיומם של מיעוטים לא-מוסלמיים, אלא אף על העובדה שמיעוטים אלה הם האוכלוסיה האבטוכטונית של המזרח הקדום; שריד וזכר לתרבויות קדומות ומפוארות שהוכוּש הערבי השתלט עליהן.

(ד) היא איפשרה את תיאור העולם היהודי לא כ'גולה', אלא כתפוצה; תפוצה של מתיישבים ומהגרים 'עברים' ו'פיניקים' ('כנענים') שהתיישבו סביב אגן הים-התיכון, בעיקר בצפון-אפריקה, והיו עורף רחב וחזק ל'ארץ האם', עד כדי סיכון האימפריה הרומית. ה'גלות' איננה תולדה של חורבן, אלא של התפשטות ותהליכים חברתיים-וכלכליים שגורים בעולם העתיק.⁵⁰

(ה) היא איפשרה (בעיקר לחוג ה'כנעני') לצייר תמונת-עבר שבה 'עברים' ו'פיניקים' הם בני תרבות משותפת אחת, וכך לטעון ליצירת מזרח-תיכון אחדותי על בסיס חדש ושונה מזה הערבי-מוסלמי הנוכחי.

בתמונת-עבר זו היו, כמובן כמה בעיות מהותיות. תמונת-העבר של אחדות רוחנית-תרבותית נראתה בלתי-מתאימה ובלתי-נחוצה, וגם תמונת-העבר הנחלני הפכה בלתי-שימושית. ניתן לומר כי תמונת-העבר המתוארת כאן התנגשה בכמה מיסודותיה המקובלים והמרכזיים של תמונת-העבר ההיסטורי המקובלת, ולכן ירדה לשוליים; ובהופעתה החדשה, מאוחר יותר, היתה מתונה ומסויגת מאוד. ה'פיצוי' ההיסטורי שהעניקה תמונת-העבר הזאת לחוגים לאומיים-רדיקאליים — 'פיצוי' בדמות 'עומק' היסטורי ו'מרחב היסטורי' — לא היה נחוץ עוד.

50 ראה מאמריהם של ש' פרלמן, 'שצמן וא' כשר אצל א' שנאן (עורך), הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 29-94.